

Zo was dus het Christendom in Nederlands-Indië letterlijk, d.w.z. geografisch, en figuurlijk een randverschijnsel gebleven: na vier generaties zendings- en ruim één generatie missiewerk was van de ca. acht-en-zestig miljoen inheemsen ca. anderhalf miljoen tot het Christendom bekeerd en dat was hoofdzakelijk geschied in de eertijds heidense delen van de Buitengewesten. De Islam had zich kunnen handhaven, ja hij was uit de confrontatie met het Christendom en het door Christenen uitgeoefend opper- en algemeen bestuur krachtiger te voorschijn gekomen. Dat had te maken met twee factoren: de eerste (waar wij aanstonds over zullen schrijven) was een inwendige versterking van de Islam als gevolg van invloeden uit de rest van de Islamietische wereld, de tweede was de omstandigheid dat juist het door Christenen uitgeoefend gezag veel inheemsen ertoe had gebracht, bij hun eigen godsdienst steun te zoeken. Die steun zochten zij dan niet bij de inheemse gezagdragers die, elk in eigen ressort, formeel hoofd waren van de Islam, maar bij de veel bredere groep van de Islamietische voorgangers, de *kiaji*, en de Islamietische wetsgeleerden, de *oelama's*; voorgangers en wetsgeleerden hadden in hun jonge jaren een tijdlang in het Arabisch lessen gevolgd op een Islamietisch seminarium, een *pesantrèn*¹, waren veelal naar Mekka getogen, leefden op alle gebieden waar zulks voorschrift was, volgens de wetten van de Koran, beheersten de heilige taal van de Islam, het Arabisch, en hadden, dat vooral, geen functie in het overheidsapparaat² – anders dan de inheemse bestuurders waren zij niet dienstbaar aan de blanke, met het Christendom geïdentificeerde kolonisten; dat gaf hun bij veel inheemsen een bijzonder gezag.

Door het gouvernement werd de Islamietische geloofsovertuiging ontzien – bij menige Europeaan in de tropen was trouwens sprake van angst dat het tot bloedige onlusten zou komen als men dat naliet. Het was vooral Snouck Hurgronje, groot kenner van de negentiende-eeuwse Islam, die er in zijn adviezen aan de gouverneurs-generaal en, na zijn terugkeer naar Nederland (1907), aan de minister van koloniën met klem op aandrang, jegens de Islam neutraal te blijven³ en dus bijvoorbeeld

¹ Buiten Java hadden die scholen andere namen; op Java heetten zij ook wel *pondokan*. ² Wel fungeerden op Java de hoofden van het moskeepersoneel, de *penghoeloes*, als adviseurs van de landraden; zij ontvingen daarvoor een bescheiden bezoldiging. ³ Zoals eerder vermeld, stond aan Snouck Indië's integratie in de Westelijke wereld als ideaal voor ogen; zijn mening was dat de Islam niet tot de modernisering van Indië kon bijdragen – die Islam zou, meende hij, de schok van de aanraking met de Westelijke wereld niet kunnen doorstaan en dat zou, dacht hij, eerder blijken naarmate men hem minder moeilijkheden in de weg legde.